

lâmda dini dışlama anlamındaki dünyevîleşme ideolojisinin zararlı etkilerinden İslâm dinini korumak ve yozlaştırılmasını engellemek amacıyla bireysel ve toplumsal davranışlara dair ana İslâmî ilkelere de zârûrât-ı dîniyye bağlamında kelâmın mesâilî arasına alınmaktadır. Modernleşme sürecinin başlamasından itibaren kaleme alınan kelâma dair yeni eserlerde bu tür konulara yer verilmesi bunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "Mesâ'il" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 688; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 150; Seyfeddin el-Âmidî, *el-Mübîn* (nşr. Hasan Mahmûd eş-Şâfiî), Kahire 1403/1983, s. 94; Teftâzânî, *Şerhu'l-'Aşkâ'id*, İstanbul 1966, s. 193-194; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 151; Abdüllatif el-Harpûtî, *Teñkihu'l-ke-lâm*, İstanbul 1327, s. 7; Müsâ Kâzım, *Külliyât-ı Şeyhülislâm Müsâ Kâzım*, İstanbul 1336, s. 289; İzmîrlî, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 7-8; a.mlf., *Muhassalü'l-ke-lâm ve'l-hikme*, İstanbul 1336, s. 27; G. Makdisi, *The Rise of Colleges*, Edinburgh 1981, s. 111, 116; Sezgin, *GAS* (Ar.), I, 79; M. Sait Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, İstanbul 1998, s. 145-152.

ADNAN BÜLENT BALOĞLU

MESÂLİH-i MÜRSELE

(bk. MASLAHAT).

el-MESÂLİK ve'l-MEMÂLİK

(المسالك والممالك)

Coğrafyaya dair bazı eserlerin ortak adı

(bk. EBÜ UBEYD el-BEKRİ;

İBN HAVKAL;

İBN HURDÂZBİH; İSTAHRÎ).

MESÂLİKÜ'L-EBSÂR

(مسالك الأبيصار)

İbn Fazlullah el-Ömerî'nin

(ö. 749/1349)

İslâm ülkeleri coğrafyasına dair eseri.

Tam adı *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâlik-i'l-emşâr* olan bu eserden önce de Ebü'l-Abbâs Ca'fer b. Ahmed el-Mervezî, İbn Hurdâzbih, İstahrî, Mühellebî, Ebü Ubeyd el-Bekrî ve Şerif el-İdrîsî gibi müellifler tarafından çeşitli coğrafya kitapları yazılmıştır. İslâm ülkelerini tanıtan bu eserler idarî, iktisadî ve tarihî konulara, bu ülkelerde yaşayan halkların durumlarına, örf ve âdetlerine de temas etmiş, bu arada hızla genişleyen İslâm coğrafyasında toplanan vergiler bakımından yöneticilere yardımcı olmuştur. Bu tür eserler seya-

hatnâmelere (rihle) alternatif teşkil eder. VIII. (XIV.) yüzyılda Cemâleddin el-Vatvât, Nüveyrî ve Kalkaşendî gibi müelliflerin ortaya koyduğu büyük ansiklopedik çalışmalarda bu konulara da değinilmekle birlikte tarih ve coğrafyaya ağırlık verilmesi bakımından ansiklopedik eserlerin en önemlisi İbn Fazlullah el-Ömerî'nin *Memâlikü'l-ebşâr*'ıdır. Kitap, daha sonra gelen Kalkaşendî'nin *Şubhu'l-a'sâs*'ı gibi Makrîzî'nin *el-Hıta'*'ının da başta gelen kaynağını oluşturmuştur.

Önsözünde yazılış amacı "yeryüzündeki her şey hakkında kısa bilgiler vermek, her ülkeyi tanıtmak ve halkının sosyal durumunu anlatmak" şeklinde belirtilmektedir. Eserini iki ana bölüm halinde düzenleyen İbn Fazlullah el-Ömerî birinci bölümde kara ve denizleriyle yeryüzünü, ikinci bölümde ülkeleri ve oralarda yaşayan milletleri ele alır. Her iki bölüm kısımlara ayrılmıştır. Buna göre birinci bölümün birinci kısmı mesâlikin, ikinci kısmı memâlikin anlatımıdır. Kısımlar da sayıları beş ile on beş arasında değişen alt bölümlere taksim edilmiştir. Aynı şekilde dinler, dindarların inanç grupları ve tarih konularının yer aldığı ikinci bölüm dört kısma ayrılmıştır.

Mesâlikü'l-ebşâr genelde sadece tarih ve coğrafya bilimlerini içermekte ve Vatvât ile Nüveyrî'nin eserleriyle karşılaştırıldığında bilgi bakımından onlardan daha zengin olduğu görülmektedir. Öte-

yandan diğerleri gibi nakle dayanmayıp müellifin bizzat içinde bulunduğu dönemi yaşayarak anlatması onu birinci derecede kaynak eser durumuna getirmiştir. Aynı zamanda Memlûklü tarihi açısından önemli bir kaynak olan *Mesâlikü'l-ebşâr*, Memlûkler'in diğer ülkelerle kurdukları diplomatik ilişkileri de ayrıntılı biçimde anlatır. Eserin ikinci bölümünde kurrâlardan, hadis âlimlerinden, mutasavvıflardan ve müzisyen, şair gibi sanat adamlarından da bahsedilir.

Eserin en önemli nüshaları İstanbul kütüphanelerindedir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı (Ayasofya, nr. 3415-3439), bir kısmı müellif hattıyla olan yirmi beş ciltlik nüsha Josef Horovitz tarafından ilim âlemine tanıtılmıştır ("Aus den Bibliotheken von Kairo, Damaskus und Konstantinopel [Arabische Handschriften geschichtlichen Inhalts]", *MSOS*, sy. 10 [1907], s. 43-44). Kitabın on yedi ciltlik kısmını içeren bir diğer nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir (III. Ahmed, nr. 2797). Yine İstanbul başta olmak üzere çeşitli dünya kütüphanelerinde bazı ciltleri müellif hattıyla olan eksik yazmaları bulunmaktadır. *Mesâlikü'l-ebşâr* üzerinde birçok tanıtım, neşir ve tercüme çalışması yapılmıştır. Michele Amari, Haçlı ülkeleriyle ilgili bölümlerini İtalyanca çevirisiyle birlikte yayımlamış ("Al 'Umarî: Condizioni degli stati cristiani dell' occidente secondo una relazi-

Mesâlikü'l-ebşâr'ın I. cildinin ilk iki sayfası (TSMK, III. Ahmed, nr. 2797)

one di Domenichino Doria da Genova”, *Atti della R. Accademia dei Lincei. Classe di scienze morali, storiche e filologiche*, serie III, XI [1883], s. 67-103, 306-308), Etienne-Marc Quatremère Asya bölüm-lerini Fransızca'ya çevirmiştir (“Notice de l'ouvrage qui a pour titre: Mesalek alabsar fi memalek al-amsar. Voyages des yeux dans les royaumes des différentes contrées [Ms. arabe de la Bibliothèque du Roi, no. 583]”, *notices et extraits des MSS de la BN*, XIII [1838], s. 151-384). Rus şarkiyatçısı W. de Tiesenhausen Altın Orda Hanlığı ile (*Sbornik materialov, otnosy- aschikhsya k istorii Zolotoi Ordı*, St. Petersburg 1884), Charles Schefer de Çin ile ilgili bölümleri tercüme ve tahkik etmişlerdir (“Notice sur les relations des peuples musulmans avec les Chinois, depuis l'extension de l'islamisme jusqu'à la fin du XVe siècle”, *Centenaire de l'Ecole des Langues Orientales Vivantes*, Paris 1895, s. 1-43). Mısırlı Ahmed Zeki Paşa, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki yazmanın I. cildinin önemli bir kısmını neşretmiştir (Kahire 1924). Eserin Anadolu'ya dair bölümü Franz Taeschner (*al-'Umari's Bericht über Anatolien in seinem Werke Masâlik al-absâr fi mamâlik al-amsâr*, Leipzig 1929), Mısır, Şam, Hicaz ve Yemen'le ilgili bölümleri Eymen Fuâd Seyyid (Kahire 1985) tarafından yayımlanmıştır. Kitabın siyere dair kısmını Muhammed İshâ el-Harîrî (*es-Sîretü'n-Nebeviyye fi Mesâliki'l-ebşâr*, Beyrut 1417/1997), VII (XIII) ve VIII. (XIV.) yüzyıllardaki Arap kabileleri (Beyrut 1406/1985) ve Memlûkler Devleti'yle (Beyrut 1407/1986) ilgili bölümlerini Dorothea Krawulsky neşretmiştir. Hasan Hüsnî Abdülvehhâb eserin Kuzey Afrika ve Endülüs'e (*Vaşfu İfrîkiyye ve'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Tunus 1341), Selâhaddin el-Müneccid Dimaşk'a (“Vaşfü Dimaşk fi Mesâliki'l-ebşâr”, *MMMA*, IV [1958], s. 113-126), Muhammed Sâlim b. Şedîd el-Avfî Hint yarımadasına (*Memleketü'l-Hind ve's-Sind*, Riyad 1411/1990), Mustafa Ebû Dayf Ahmed İfrîkiyye'ye (*Memâlikü İfrîkiyyâ mâ verâ'ti's-şahrâ*, Dârülbeyzâ 1409/1988) dair kısımlarını, Abdülhamîd Sâlih Hamdân eserindeki hayvan, bitki ve madenlerle ilgili bölümleri (Kahire 1996) yayımlamıştır. Kitabın Hindistan'a dair kısmı 1943'te Leipzig'de de neşredilmiştir (*Ibn Fadlallah al-'Umari's Bericht über Indien in seinem Werke Masâlik al-Absâr fi Mamâlik al-Amsâr*).

Edmond Fagnan, *Mesâlikü'l-ebşâr*'ın Mağrib'le ilgili kısımlarını Fransızca'ya çevirmiş (*Extraits inédits relatifs au Magh-*

reb, Alger 1924 → Frankfurt 1993, s. 69-120), Eva Rodhe Lundquist, Selâhaddin-i Eyyübî ve Haçlılar'a ait kısımları İngilizce'ye tercüme edip notlar ilâvesiyle neşretmiştir (*Saladin and the Crusaders: Selected Annals from Masâlik al-absâr*, Lund 1992). Maurice Gaudetroy-Demombynes eserin Kuzey Afrika'ya ait kısımlarını notlar ilâvesiyle Fransızca'ya (*Masâlik El Absâr fi Mamâlik El Amsâr: l'Afrique, moins l'Egypte*, Paris 1927 → Frankfurt 1993), Klaus Lech, Moğollar'la ilgili bölümünü yayımlayıcı notlar ilâvesiyle Almanca'ya (*Das Mongolische Weltreich: al-'Umari's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr fi mamâlik al-amsâr*, Wiesbaden 1968) tercüme etmiştir. Anadolu beylikleri hakkındaki kısım Yaşar Yücel tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (“*Mesâlikü'l-Ebsâr*’a Göre Anadolu Beylikleri”, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, Ankara 1991, I, 183-203). Fuat Sezgin, genelde İstanbul nüshalarını esas alarak eserin yirmi yedi cilt halinde tipki basımını yapmış (Frankfurt 1988-1989), ayrıca üç ciltlik bir indeks hazırlamıştır (Frankfurt 2001).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1408/1988, neşredenin girişi, I, 5-10; a.e. (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), Kahire 1985, neşredenin girişi, s. 38-44; Safedî, *el-Vâfi*, VIII, 252-270; Makrîzî, *es-Sülûk*, II/3, s. 464-466, 478, 487, 787, 792; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 352-354; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, X, 234-235; a.mlf., *el-Menhelü's-şâfi*, II, 261; Brockelmann, *GAL*, II, 177-178; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-edebi'l-coğrafiyyi'l-'Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1963, I, 410-451; Karatay, *Arapça Yazmalar*, III, 602-606; D. P. Little, *An Introduction to Mamluk Historiography*, Wiesbaden 1970, s. 40; J. Zanon, “Biografias de Andalusias en los Masâlik al-Absâr de Ibn Fađlallâh al-'Umari”, *Estudios Onomástico-Biográficos de al-Andalus* (ed. M. L. Ávila), Granada 1990, III, 157-213; D. Krawulsky, “Mesâlikü'l-ebşâr fi memâliki'l-emsâr li'bn-i Fazlillah el-Ömerî (m. 1349), muhâvele fi sîretin târihiyyetin li-mağtûâtih”, *el-'Arab ve İrân*, Beyrut 1413/1993, s. 154-173; R. Hartmann, “Die politische Geographie des Mamlukenreiches”, *ZDMG*, LXX (1916), s. 1-4; Seyfeddin el-Kasîr, “İbn Fazlullah el-Ömerî ve kitabühü Mesâlikü'l-ebşâr fi memâliki'l-emsâr”, *Dirâsât târihiyye*, IX/29-30, Dimaşk 1988, s. 137-147; K. S. Salibi, “İbn Fađl Allâh al-'Umari”, *EP* (İng.), III, 758-759; S. Maqbul Ahmad, “*Djuğhrâfiyâ*”, a.e., II, 578, 582; Ch. Pellat, “al-Masâlik wa'l-Mamâlik”, a.e., VI, 639-640.

EYMEN FUÂD SEYYİD

MESÂNİ

(bk. es-SEB'U'L-MESÂNİ).

MESBÛK

(المسبوك)

Cemaatle kılınan namazın birinci rek'atını kaçıran kimse anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte “başkalarını geride bırakmak, geçmek” anlamındaki sebk masdarından ism-i mef'ûl olan mesbûk kelimesi “geçilen, geride kalan kimse” demektir. Fıkıh terminolojisinde mesbûk ilk rek'atı kaçırıktan sonra imama uyan kimseyi ifade eder; Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde ise nisbeten farklı içerikte kullanılan bir terimdir (aş. bk.). Birinci rek'ata yetişip rek'atların tamamını imamla birlikte kılan müdrîk, cemaatle namaz sırasında bir mazeretten dolayı ayrılıp tekrar döndüğünde bir rûknü kaçırana da lâhik denilir. Cemaatle namazda imama uyanların (muktedî) çeşitli durumlarını ifade eden bu terimler fıkıh terminolojisinin geliştiği sonraki dönemlerde ortaya çıkmış olup bunların Kur'an ve hadislerde -sözlük anlamları dışında- yukarıda belirtilen kavramsal çerçevede kullanımlarına rastlanmaz. Mesbûkla ilgili dinî hükümler Hz. Peygamber'in açıklamalarına ve uygulamalarına dayanmaktadır.

İftitah tekbirini imamla beraber almak daha faziletli olmakla birlikte (Tirmizî, “Şalât”, 64) Resûl-i Ekrem, huşûa engel olacağı için namaza yetişmek amacıyla koşmamayı tavsiye etmiştir (Buhârî, “Ezân”, 20, 21). Ayrıca cemaatle kılmanın fazileti dolayısıyla namazın hangi kısmında olursa olsun imama uymaya teşvikte bulunmuş (Tirmizî, “Şalât”, 414), cemaatle namazın bir rek'atına erişen kimsenin o namaza yetişmiş sayılacağını belirtmiştir (Buhârî, “Mevâkitü's-şalât”, 28, 29; Müslim, “Mesâcid”, 161, 165). Bu hadisler ve Hz. Peygamber'in uygulaması ışığında ulaşılan fikhî sonuçlara göre imama rûkûda iken yetişen kimse iftitah tekbirini kıyam vaziyetinde alır, sonra rûkûa gider. Bazı âlimler bu kimsenin iftitah ve rûkû için ayrı ayrı tekbir getireceği, Hanefîler ve Mâlikîler ise başlangıç tekbirinin yeterli olacağı, isterse rûkû için de ayrıca tekbir alabileceği kanaatindedir. İmama uyan kimse iftitah tekbirini rûkûa varduktan sonra söylerse namaza başlamış olmaz. İmam rûkûdan başını kaldırmadan yetişip onunla birlikte rûkû yapan kişi o rek'ata erişmiş sayılır ve onu kazâ etmesi gerekmez. Ancak Şâfiîler'e göre imama birlikte rûkûda duruş süresi bu rek'ata yetişmiş sayılma açısından özel